

16. Якубович, З.В. Формування системи економічної безпеки машинобудівного підприємства / З.В. Якубович // Вісник ТНЕУ. – 2010. – № 1. – С. 81-86.
17. Некрасенко, Л.А. Складові управління фінансовою безпекою підприємств / Л.А. Некрасенко, Ю.М. Рибалка // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 162-167.
18. Васильців, Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т.Г., Волошин В.І., Бойкевич О.Р., Каркавчук В.В. [За ред. Т.Г. Васильціва]. – Львів: Веселка, 2012. – 386 с.

Рецензент статті
д.е.н., проф. Заблодська І.В.

Стаття рекомендована до
публікації 04.03.2016 р.

УДК 336.7

О.І. Тищенко

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ОЦІНКИ РИЗИКІВ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В БАНКУ

Досліджено та систематизовано методи оцінки ризиків споживчого кредитування. Встановлено пріоритетність оцінки кредитного та операційного ризиків як таких, що мають найбільший вплив на процес споживчого кредитування. Вивчено вітчизняний і закордонний досвід застосування методів оцінки ризиків споживчого кредитування та визначено доцільність використання в практичній діяльності банків методів кредитного скорингу та статистичних моделей. Рис. 1, дж. 11.

Ключові слова: споживчий кредит, методи оцінки, кредитний ризик, операційний ризик, скоринг, статистичні моделі.

JEL G21

Постановка проблеми. За останні роки в банківському секторі споживче кредитування набуло значної популярності, що обумовлено, перш за все, прагненням суспільства та окремих його верств (особливо молодого покоління) до сталого та ефективного розвитку. Споживчий кредит розуміють по-різному, виділяючи при цьому чотири його головні ознаки: соціальна спрямованість; надається виключно фізичним особам; є кредитуванням кінцевого споживача та засобом задоволення споживчих потреб населення. Споживче кредитування розглядають як один із найдоходніших видів банківської діяльності, проте одночасно й найбільш ризикований. Серед основних видів ризиків, на які наражається банк при споживчому кредитуванні, виділяють кредитний та операційний [1]. Характер впливу інших ризиків на процес банківського кредитування дозволяє віднести їх скоріше до факторів виникнення ризиків, зазначених вище [1]. Під кредитним ризиком розуміють ймовірність реалізації негативного сценарію розвитку кредитних відносин, що полягає в зменшенні вартості або прибутковості частини активів банку через неповне або несвоєчасне виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором [2]. Прояв операційного ризику можливий у певних ненавмисних помилках персоналу, збоїв обладнання, а також у різного роду шахрайських діях з використанням кредитних карток. Тлумачення операційного ризику різняться в залежності від специфіки профілю і системи ризик-менеджменту певного банку. До того ж операційний ризик має певні особливості. По-перше, він належить до внутрішніх ризиків банку, що ускладнює можливість створення універсального переліку причин його виникнення та методів управління ним для конкретних ситуацій. По-друге,

невелика частота прояву операційного ризику та приховування банками наслідків його прояву унеможлиблює формування повноцінної статистичної вибірки.

Значний вплив кредитного та операційного ризиків на процес споживчого кредитування та загалом на результати роботи банку викликає необхідність вибору доцільних методів управління ними. В процесі вибору є недостатнім лише виявлення причини та можливих особливостей реалізації ризиків, необхідною умовою є їхня повноцінна оцінка [3].

При цьому слід зазначити, що вплив значної кількості факторів на процес споживчого кредитування робить майже неможливим повний прорахунок їхніх наслідків. Тому при виборі методів оцінки ризиків слід орієнтуватися не стільки на мінімізацію збитків, скільки на забезпечення їх прогнозованості [4, с. 46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що управління ризиками споживчого кредитування та його методичної бази висвітлено в працях українських та зарубіжних вчених, таких як: Н.А. Антіпової, В.Я. Вовк, О. Дзюблюка, А.О. Єпіфанова, В.Д. Лагутіна, І.В. Меркулової, І.В. Сала, П.С. Роулза.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Негативні наслідки загальноекономічної та політичної кризи в банківському секторі вимагають пошуку доцільних методів оцінки ризиків споживчого кредитування шляхом узагальнення вітчизняного та закордонного досвіду у цій сфері.

Мета статті. Головною метою цієї статті є узагальнення існуючих методів оцінки операційного та кредитного ризиків як таких, що мають найбільший вплив на процес споживчого кредитування.

Методи та методики дослідження. Теоретичною базою досліджень є методи емпіричного та теоретичного дослідження. У роботі використані методи порівняльного аналізу (при дослідженні різних методів оцінки ризиків), систематизації (при визначенні особливостей методів операційного та кредитного ризиків), системного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під оцінкою ризику розуміють процес вимірювання його рівня, результатом чого стає характеристика масштабів впливу та ймовірності настання ризику. В основі такої оцінки – пошук залежності між розміром можливих втрат та ймовірністю їх настання окремо за кредитом, портфелем кредитів та в процесі операційної діяльності. Її метою є встановлення прийнятної рівня ризику для банку. Важливим завданням у процесі оцінки ризику є порівняння його значення з допустимим рівнем. Оцінка ступеня ризику проводиться за допомогою двох основних методів: якісного та кількісного.

Якісний аналіз ризику передбачає оцінку факторів, що впливають на величину ризику за допомогою експертних оцінок. Точність подібних оцінок знижується через їх суб'єктивність. Підвищення достовірності отриманих результатів можливе шляхом застосування кількісних методів оцінки. Кількісний аналіз ризику формалізує рівень ризику, виражаючи його в абсолютних або відносних показниках.

При цьому слід відзначити, що точність підходів до оцінки операційних ризиків менша, ніж до кредитних. Це пояснюється відносно недавнім підвищенням інтересу до управління операційними ризиками, та, як наслідок, – меншою розвиненістю методичного інструментарію оцінки.

Розглянемо основні методи оцінки кредитного та операційного ризиків в споживчому кредитуванні (рис. 1). При цьому слід зазначити, що кількісна оцінка операційного ризику носить імовірнісний (прогнозний) характер, розрахунок ґрунтується на статистичних методах, які спираються на розміри операційних

збитків банку в минулому, а величина залежить від рівня прийнятої довірчої ймовірності.

При оцінці операційного ризику використовуються статистичні методи за значної ймовірності настання конкретного виду операційного ризику в банку, особливо, якщо на ринку ця тенденція масова. Для повноти оцінки операційного ризику також необхідні експертні опитування [5, с. 65]. Якісна оцінка операційного ризику застосовується для оцінки якісного рівня процедур і технологій здійснення окремих операцій та процесів, а також тих джерел і об'єктів операційного ризику, рівень яких не можна однозначно виразити через певне число, що характеризує можливий рівень втрат. Якісна оцінка проводиться експертно за 3-, 5-, 10-бальною шкалою, для чого розробляються спеціальні таблиці критеріїв і факторів ризику зі шкалами оцінок.

Важливим етапом при кредитуванні являється оцінка ризику невиплати, адже, якщо не правильно оцінити кредитоспроможність клієнта банк може понести значні збитки. Тому існує декілька методів оцінки ризиків при видачі кредиту, такі як (рис.1):

- 1) метод експертних оцінок;
- 2) нормативний метод;
- 3) метод дерева рішень;
- 4) скоринг;
- 5) метод кредитного рейтингу;
- 6) статистичні моделі.

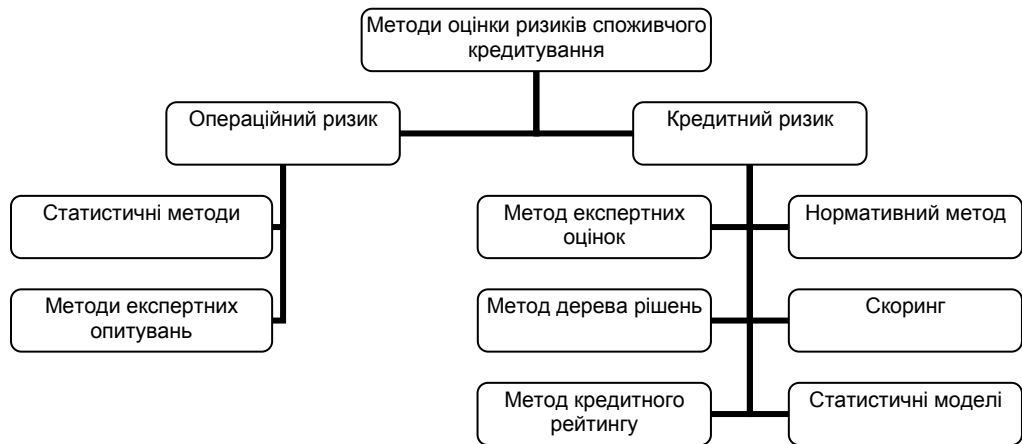

Рис. 1. Основні методи оцінки ризиків споживчого кредитування
Джерело: складено автором на основі [2].

Розглянемо більш детально основні методи оцінки кредитного ризику та визначимо більш доцільні щодо використання в практичній діяльності банків.

Найбільш популярним та простим методом оцінки кредитного ризику є метод експертної оцінки, який ґрунтується на ідеї обговорення проблеми кількома особами, які вважаються спеціалістами у цьому питанні. Проблема, яка виникає при цьому, полягає в тому, що в результаті прийняття рішення ймовірність правильної оцінки знижується. Парадоксальність цього явища впливає з самого процесу обговорення. У переважній більшості випадків погляд експертів-аналітиків відрізняється від погляду практиків. Ця розбіжність може бути формалізована через так званий коефіцієнт розбіжності. Задавши цьому

коефіцієнту декілька практичних значень, можна одержати ряд можливих ймовірностей розробки точної оцінки. Метод експертних оцінок має певні особливості, які слід урахувати при отриманні його результатів. По-перше, експертна оцінка та експертний прогноз належить до особливої сфери людської діяльності, яка вимагає використання спеціальних методів. По-друге, експертний метод оцінки кредитного ризику в більшій ступені пов'язаний з усередненням думок фахівців. Експерти, які є фахівцями у вузькій галузі, висловлюються з точки зору ймовірнісного підходу, що побудований на принципі незалежності подій [2].

Нормативний метод оцінки ризику дає змогу визначити ступінь ризику з максимальною точністю шляхом порівняння отриманого результату з нормативом. Цей процес відбувається за певною за шкалою, згідно якої ступінь ризику розподілено на три групи: «низький ризик», «нормальний ризик», «високий ризик». Отже, цей метод не дає можливості врахування всіх нюансів конкретної ситуації.

Ще одним методом оцінки кредитного ризику є дерево рішень (рис. 1). Головним завданням даного методу є застосування алгоритмів, що вирішують завдання класифікації. Завдання класифікації – це завдання віднесення якогонебудь об'єкта, тобто потенційного позичальника до одного із заздалегідь відомих класів (надати кредит або відмовити в наданні кредиту).

Сутність цього методу полягає в наступному. На основі даних за минулі періоди будується дерево. При цьому клас кожної із ситуацій, на основі яких будується дерево, заздалегідь відомий. Визначається інформація щодо повернення основної суми боргу й відсотків, наявність прострочень по платежах. При побудові дерева всі відомі ситуації вибірки спочатку попадають у верхній вузол, а потім розподіляються по вузлах, які, у свою чергу, також можуть бути розбиті на дочірні вузли. Основний критерій класифікації – це різні значення певного вхідного фактору. Для визначення поля, за яким буде відбуватися класифікація, використовується показник, що іменується ентропія, тобто міра невизначеності. Вибирається те поле, при класифікації за яким усувається більше невизначеності. Невизначеність тим вище, чим більше домішок (об'єктів, що належать до різних класів) перебувають в одному вузлі. Ентропія дорівнює нулю, якщо у вузлі будуть перебувати об'єкти, що належать до одного класу.

Даний метод оцінки кредитного ризику можна використовувати для визначення класу позичальника при отриманні заявки на одержання кредиту. Його результатом є прийняття рішення щодо надання або ненадання кредиту позичальнику. При істотній зміні поточної ситуації на ринку дерево можна перебудувати, тобто адаптувати до існуючих обставин [6].

У той час у зарубіжній банківській практиці найбільш поширеним методом оцінки ризиків споживчого кредитування є скоринг. Скоринг являє собою математичну або статистичну модель у вигляді зваженої суми певних характеристик, за допомогою якої на основі минулого досвіду банк визначає ймовірність неповернення певним позичальником кредиту. Score – інтегральний показник, який характеризує ступінь кредитоспроможності позичальника, який порівнюють з певним критеріальним значенням. Позичальникам з інтегральним показником, вищим за критеріальне значення, видається кредит, а позичальникам із показником, нижчим від критеріального значення – відмовляють у наданні кредиту. Основна проблема при побудові скоринг-системи полягає у визначенні основних характеристик, необхідних для включення в модель і вагових коефіцієнтів, що мають їм відповідати. Як правило, у скорингових моделях враховуються такі характеристики клієнта: вік, стать, строк проживання в даній місцевості, професія, трудовий стаж, наявність банківських

рахунків, володіння нерухомістю, наявність полісу страхування життя. У типовій скоринговій моделі для споживчого кредитування застосовується 13 параметрів. На думку експертів, у нашій країні параметри скорингової оцінки і їх ваги повинні бути різними як мінімум для трьох регіонів: Києва, а також східних і західних областей. Крім того, необхідно використовувати різні скорингові моделі для чотирьох основних роздрібних продуктів: кредитних карт, споживчих позик, авто кредитування й іпотеки.

Основними інформаційними джерелами аналізу кредитоспроможності потенціального позичальника може бути анкета, заповнена позичальником; інформація щодо певного позичальника, що знаходиться в кредитному бюро а також дані рухів за рахунками (для діючих клієнтів банку). Для одержання точних прогнозів банку потрібні дані про клієнтів і кредити за тривалий період часу.

Філософія скорингу полягає не в пошуку пояснень неплатоспроможності клієнта, а визначенні характеристик, які найбільше тісно пов'язані з ненадійністю або, навпаки, з надійністю клієнта. Банк не може бути повністю впевнений у повному поверненні позичальником кредиту, але він знає ймовірність неповернення кредиту людей певного віку, професії, з визначеним рівнем освіти й із числом утриманців. На підставі цієї інформації банк ухвалює рішення видавати або не видавати кредит даному клієнтові, характеристики якого були враховані при ухваленні рішення. У цьому полягає дискримінаційний (не в статистичному, а в соціальному значенні цього слова) характер скорингу, тобто якщо клієнт за формальними ознаками близький до групи з поганою кредитною історією, то йому буде відмовлено у видачі кредиту. Тому навіть при дуже високому ступені використання автоматизованих систем скорингу здійснюється суб'єктивне втручання у випадку, коли кредитний інспектор має додаткову інформацію, що доводить, що клієнт, класифікований як «ненадійний», в змозі повернути кредит.

Крім оцінки кредитоспроможності клієнта скоринг вирішує ще одне, не менш важливе для банку завдання – максимальне скорочення часу розгляду заявки.

На думку експертів, на створення ефективної скорингової системи в середньому йде не менше трьох місяців. Добре побудована скорингова модель відсіває до 90% неплатоспроможних клієнтів, однак при цьому заважає в одержанні кредиту 10% якісних позичальників. Це співвідношення залежить від того, який рівень ризиків банк готовий прийняти [7].

Сьогодні більшість банків автоматизувала процес аналізу кредитоспроможності позичальника. Скорингові системи вже є в таких банківських установах: «Райффайзен Банк Аваль», «ЮніКредит Банк», «Universal Bank», «Альфа Банк» (Україна), «OTP Bank», «VAB Банк», банк «Фінанси та Кредит», «УкрСиббанк». Однак слід враховувати, що отримання бажаних результатів від використання скоринг-моделей багато в чому залежить від повноти інформації про клієнта, отримання якої ускладнене нестабільністю соціально-економічних умов та зниженням обсягів споживчого кредитування. Варто особливо підкреслити, що скоринг оцінює інформацію, а не людину. Системи ухвалюють рішення на підставі даних про попередні видачі кредиту, а особисті обставини, гарантії, обіцянки клієнта не приймають до уваги. І такий факт може розумітися як позитивний або негативний.

На врахування індивідуальності конкретної ситуації, де вибір рішення пов'язаний із ризиком, більше спрямований рейтинговий метод оцінки (див. рис.1), який набув поширення у багатьох західних країнах. Головна його перевага полягає в можливості добору коефіцієнтів, виходячи з певної мети аналізу. Отже, система рейтингової оцінки складається з таких елементів: системи оціночних

коефіцієнтів; шкали ваги цих коефіцієнтів (якщо у ній є необхідність); шкали оцінки значень одержаних показників; формули розрахунку остаточного рейтингу. Для визначення узагальненого показника фінансового стану позичальника необхідно розрахувати показники, значення кожного помножити на вагоме значення та знайти суму всіх значень. Отриманий в результаті ітерацій інтегральний показник є підставою для визначення класу позичальника за рейтинговою шкалою. Критерії, згідно яких проводиться оцінка позичальника індивідуальні для кожного банку, базуються на його практичному досвіді і постійно переглядаються [8]. В якості оціночних коефіцієнтів фінансового стану позичальника можуть використовуватися такі: платоспроможність позичальника; платоспроможність сім'ї; вік позичальника; наявність власної нерухомості; наявність постійної роботи; безперервний трудовий стаж; частота погашення кредитів у минулому та ін.

Методика рейтингової оцінки кредитоспроможності фізичної особи позичальника розроблена для умов вітчизняного середовища, у зв'язку з чим може широко застосовуватися в банках України.

Останнім часом у банках розроблюються методи оцінки якості потенційних позичальників за допомогою різного роду статистичних моделей (рис. 1). Їх мета полягає в розробці стандартних підходів для об'єктивної характеристики позичальників, знаходженні числових критеріїв для розподілу майбутніх клієнтів на підставі наданих ними матеріалів на надійних і ненадійних, підтвердження ризику банкрутства та тих, для кого небезпека банкрутства малоімовірна.

Одним із прикладів використання статистичних моделей може бути «модель Зета» (Zeta model), яка розроблена групою американських економістів (Альтманом, Холдменом та Нараянаном) та застосовується банками при кредитному аналізі [9]. Модель дозволяє спрогнозувати банкрутство підприємства з точністю до 90% за один рік та з точністю понад 70% за п'ять років до потенційного банкрутства. Значення ключового параметра «Z» визначається за допомогою рівняння, змінні якого відображають деякі ключові характеристики аналізованої фірми - її ліквідність, швидкість обороту капіталу і т.д. Якщо для даної фірми коефіцієнт перевищує певну межу величину, то фірма зараховується до розряду надійних, якщо ж отриманий коефіцієнт нижче критичної величини, то згідно моделі фінансовий стан такого підприємства викликає побоювання і видавати кредит їй не рекомендується.

В моделі спочатку було запропоновано використання 27 показників, кількість яких потім було зменшено до семи (рентабельність активів; стабільність отримання прибутку; показник відсоткового покриття; сукупна прибутковість; коефіцієнт поточної ліквідності; відношення ринкової капіталізації до балансової вартості капіталу та розмір компанії). «Модель Зета» має досить широке коло застосування. Її використовують при формуванні кредитної політики банку, формуванні ціни кредиту, здійсненні кредитного моніторингу та для оцінки кредитного ризику. Проте ця модель є виключно емпіричною і не засновується на самостійній теоретичній економічній концепції. Інформація, що використовується в моделі заснована на даних фінансової звітності банку, які можуть лише частково відобразити реальний стан справ підприємства [10].

При оцінці кредитного ризику використовують ще одну модель, запропоновану американським економістом Чессером, яка прогнозує випадки невиконання клієнтом умов договору про кредит. При цьому під «невиконанням умов» мається на увазі не тільки непогашення позики, але і будь-які інші відхилення, що роблять позику менш вигідною для кредитора, ніж було передбачено спочатку. Ця модель включає шість змінних, об'єднаних в лінійну

залежність, які використовуються для розрахунку загального показника вірогідності невиконання позичальником умов договору [11].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження щодо перспектив використання методів оцінки ризику споживчого кредитування в практичній діяльності вітчизняних банків слід зазначити наступне. Негативні наслідки економічної кризи зумовили необхідність пошуку більш ефективних методів оцінки ризиків споживчого кредитування, до яких відносять кредитний та операційні ризики. Усі проаналізовані методи оцінки ризику спрощують процедуру вивчення потенційних позичальників споживчих кредитів. Комерційний банк може застосовувати кожний з цих методів, але при аналізі та порівнянні їх між собою виявлено, що одним з найкращих і перспективних методів оцінки ризиків та кредитоспроможності клієнтів є скоринговий метод. На даний момент складається сприятлива ситуація для повноцінної роботи банків зі скоринговими рішеннями, оскільки на сьогодні технологічний рівень забезпечення кредитних організацій достатньо високий. До того ж набувають популярності статистичні моделі оцінки ризику споживчого кредитування, що підтвердили свою дієздатність за кордоном, такі як «модель Зета» та «модель Чессерона». Проте, в Україні впровадження нових методів оцінки уповільнюється не стільки об'єктивними, скільки суб'єктивними причинами, пов'язаними з недовірливим ставленням банківських менеджерів до математичних та статистичних методів. Отже подальші дослідження слід спрямувати на більш детальне вивчення особливостей впровадження в практичну діяльність банків саме скорингових систем та статистичних моделей для оцінки ризиків споживчого кредитування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лункіна, Т.І. Методи управління ризиками споживчого кредитування / Т.І. Лункіна, К.О. Вельховацька // «Молодий вчений». – 2015. – № 2 (17). – С.157-160.
2. Шаповал, А.А. Система управління ризиком споживчого кредитування / А.А. Шаповал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: fkd.khibs.edu.ua/pdf/2013_2/7.pdf.
3. Васюренко, О.В. Банківські операції: навч. посібн. / О.В. Васюренко – К.: «Знання», 2000. – 243с.
4. В Україні почався бум споживчих кредитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-pochavsya-bum-spozhyvchih-kreditiv.html>.
5. Андрієнко, Н. Оцінювання кредитоспроможності позичальника як метод мінімізації кредитного ризику банку / Н. Андрієнко // Наука молода. – 2007. – №8. – С. 70-75.
6. Шевченко Р.І. Кредитування і контроль: [навч.-метод. посібн. для самост. вивч. дисц.] - К.: КНЕУ, 2002. - 183 с.
7. Пятковский, О.И. Скоринговая система оценки кредитоспособности физических лиц на основе гибридных экспертных систем / О.И. Пятковский, Д.В. Лепчугов, В.В. Бондаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa2008_2/pdf/127%20piatkovskii.pdf.
8. Денисенко, М.П. Грошово-кредитна діяльність банків: навч. посібн. / М. П. Денисенко, В. Г. Кабанов, Л. М. Худолій та інш. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2004. – 339 с.
9. Бутенко, О. Організація регулювання процесів споживчого кредитування у країнах Центральної та Східної Європи / О. Бутенко // Банківська справа. – 2008. – № 1. – С. 18-23.
10. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / под. ред. А.А. Лобанова, А.В. Чугунова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.altinvest.ru/files/Enciklopedia_finrisk-2008_gl5.pdf.
11. Фролова, Т.А. Банковское дело: конспект лекций / Т.А. Фролова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aup.ru/books/m200/4_6.htm.

Рецензент статті
д.е.н., проф. Чиж В.І.

Стаття рекомендована до
публікації 10.03.2016 р.